VARLIQ وارلیق
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2025: 41(3), ss. 9-16
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

Cavad Heyətin Elmi Araşdırmalarında 13-14-cü Əsrlər Azərbaycan Türkcəsi Ədəbi Dili

Dr. Gülnar Əqiq CƏFƏRZADƏ [1]

Xülasə:

20-ci əsrin ikinci yarısından başlayaraq, Türkologiya elminin gəlişməsində özünə məxsus xidmətləri ilə seçilən alimlər arasında doktor Cavad Heyətin (1925-2014) adı xüsusi olaraq qeyd edilməlidir. Görkəmli türkoloq, filoloq, publisist və ziyalı kimi tanınan Cavad Heyət bütün ömrünü Azərbaycan türkcəsi və ədəbiyyatının elmi əsaslarla araşdırmasına, qorunmasına və təbliğinə həsr etmişdir. O, yalnız elmi sahədə deyil, həm də publisist fəaliyyəti ilə xalqımızın milli kimliyinin tanınması və milli hafizənin qorunmasında önəmli rol oynamışdır. Güney Azərbaycanda milli-mədəni oyanışın təşəkkülündə, xalqın dil və ədəbiyyatına diqqətin yönləndirilməsində Cavad Heyətin eşsiz xidmətləri olmuşdur.

Alimin elmi yaradıcılığı çox şaxəlidir: Türkologiyanın aktual problemləri, Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi, türk dilləri və ləhcələrinin gəlişməsi, şifahi xalq ədəbiyyatı, ayrıca islam fəlsəfəsi onun araşdırmalarının əsas yönlərini təşkil edir.

Bu məqalədə doktor Cavad Heyətin türkologiya və Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi sahəsindəki fəaliyyətinə nəzər salınır, onun bu sahələrdəki önəmli araşdırmaları və elmi irsi təhlil edilir, alimin əsərləri əsasında 13-14-cü əsr Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığı öyrənilir.

Açar sözlər: Cavad Heyət, Türkologiya, Filologiya, Azərbaycan Türkcəsi, Azərbaycan Ədəbiyyatı

[1] Nizami Gəncəi adına Azərbaycan Milli Ədəbiyyatı Muzeyi.
E-poçt: gulnarjafarzade2002@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3907-8027

VARLIQ واریق
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2025: 41(3), ss. 9-16
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

Cevad Heyet'in Bilimsel Araştırmalarında 13-14. Yüzyıllar Azerbaycan Türkçesi Edebi Dili

Dr. Gülnar Akik CAFERZADE [I]

Özet:

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkoloji biliminin gelişmesinde kendine özgü hizmetleri ile seçilen alimler arasında Dr. Cevad Heyet'in (1925-2014) adı özel olarak belirtilmelidir. Görkemli Türkolog, filolog, publisist ve aydın olarak tanınan Cevad Heyet tüm hayatını Azerbaycan Türkçesi ve edebiyatının bilimsel esaslarla araştırmasına, korunmasına ve yayılmasına vakfetmiştir. O, yalnız bilim alanında değil, hem de gazetecilik faaliyetiyle halkımızın milli kimliğinin tanınması ve milli hafızanın korunmasında önemli rol oynamıştır. Güney Azerbaycan'da milli-kültürel uyanışın gerçekleşmesinde, halkın dil ve edebiyatına dikkatin yönlendirilmesinde Cevad Heyet'in eşsiz hizmetleri olmuştur.

Alimin bilimsel yaratıcılığı çok dallıdır: Türkolojinin güncel problemleri, Azerbaycan edebiyatının tarihi, Türk dilleri ve lehçelerinin gelişmesi, sözlü edebiyat, ayrıca İslam felsefesi onun araştırmalarının esas yönlerini oluşturur.

Bu makalede Dr. Cevad Heyet'in Türkoloji ve Azerbaycan edebiyatı tarihi alanındaki faaliyeti incelenmiş, onun bu alanlardaki önemli araştırmaları ve bilimsel mirası tahlil edilmiş, alimin eserleri esasında 13-14-cü yüzyıl Azerbaycan şairlerinin yaratıcılığı ele alınmıştır.

Açar sözlər: Cevad Heyet, Türkoloji, Filoloji, Azerbaycan Türkçesi, Azerbaycan Edebiyatı.

[I] Nizami Gencvi adına Azerbaycan Milli Edebiyatı Müzesi.
E-posta: gulnarjafarzade2002@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3907-8027

VARLIQ واریق
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2025: 41(3), ss. 9-16
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

Azerbaijani Turkish Literary Language in the 13th-14th Centuries, in Javad Heyat's Scientific Research

Dr. Gulnar Aghigh JAFARZADEH[I]

Abstract:

Among the scholars distinguished for their distinctive contributions to the development of Turkology since the second half of the 20th century, the name of Dr. Javad Heyat (1925-2014) deserves special mention. Known as a distinguished Turkologist, philologist, publicist, and intellectual, Javad Heyat dedicated his entire life to the scientific research, preservation, and dissemination of Azerbaijani Turkish and literature. He played a significant role not only in his scientific work but also in the recognition of our people's national identity and the preservation of national memory through his journalistic activities. Javad Heyat made invaluable contributions to the national-cultural awakening in Southern Azerbaijan and to directing attention to the people's language and literature.

The scholar's scientific creativity is multi-branched: current problems of Turkology, history of Azerbaijani literature, development of Turkic languages and dialects, oral literature, as well as Islamic philosophy constitute the main directions of his research.

In this article, Dr. Javad Heyet's activities in the field of Turkology and the history of Azerbaijani literature were examined, his important research and scientific heritage in these fields were analyzed, and the creativity of the 13th-14th century Azerbaijani poets was discussed based on the scholar's works.

Keywords: Javad Heyat, Turkology, Philology, Azerbaijani Turkic, Azerbaijani Literature

[I] Azerbaijan National Literature Museum named after Nizami Ganjavi.
Email: gulnarjafarzade2002@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3907-8027

VARLIQ واریق
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2025: 41(3), ss. 9-16
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

زبان ادبی ترکی آذربایجانی در سده‌های 13 و 14 بر اساس تحقیقات دکتر جواد هیئت

دکتر گولنار عقیق جعفرزاده [I]

چکیده:
از نیمه دوم قرن بیستم از میان دانشمندانی که خدمات ویژه‌ای در پیشرفت علم تورکولوژی داشته‌اند، نام دکتر جواد هیئت را باید برجسته‌تر ثبت نمود. جواد هیئت به عنوان یک تورکولوژیست برجسته، زبان‌شناس، روزنامه‌نگار و روشنفکر تمامی عمر خود را وقف تحقیق، تبلیغ و محافظت از زبان و ادبیات ترکی کرد. او نه تنها در زمینه علمی، بلکه با فعالیت مطبوعاتی نیز نقش مهمی در شناساندن هویت ملی و پاسداری از حافظه ملی مردم ایفا نمود جواد هیئت در بیداری ملی- مدنی آذربایجان جنوبی و جلب توجه مردم به مسئله زبان و ادبیات نیز خدمات بی نظیری به نام خود ثبت کرد.

مطالعات و آثار علمی دکتر جواد هیئت متنوع است: مسائل روز تورکولوژی، تاریخ ادبیات آذربایجان، روند شکل‌گیری زبان و لهجه‌های ترکی، ادبیات شفاهی، همچنین فلسفه اسلام موضوعات اصلی تحقیقات او را تشکیل می‌دهد. در این مقاله، ضمن بررسی فعالیت دکتر جواد هیئت در زمینه تورکولوژی و تاریخ ادبیات آذربایجان و میراث علمی و تحقیقاتی او در این زمینه، آثار شعرای سده‌های 13 و 14 آذربایجان بر اساس آثار دکتر جواد هیئت، مورد تحقیق قرار گرفته است.

کلیدواژه‌ها: جواد هیئت، تورکولوژی، فیلولوژی، ترکی آذربایجانی، ادبیات آذربایجان

[I] کارشناس موزه ادبیات ملی آذربایجان به نام نظامی گنجوی.
ایمیل: gulnarjafarzade2002@gmail.com; اورسید: 0000-0003-3907-8027

VARLIQ وارلیق
Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2025: 41(3), ss. 9-16
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

جواد هیئت‌ین علمی آراشدیرمالاریندا 14-13-جو یوز ایللر آذربایجان تورکجه‌سی ادبی دیلی

جواد هیئت‌ین علمی-یارادیجیلیق فعالیتی

حکیم- کاردیولوق پئشه‌سی ایله یاناشی، علمی فعالیته بؤیوک ماراق گؤسترن جواد هیئت، دوستو پروفسور حمید نطقی ایله بیرلیکده ایران‌دا علمی تورکولوژی‌نین اساسینی قویان شخصیتلردن بیری اولموشدور. او، ۳۰۰-دن آرتیق علمی مقاله و یئددی جیلدلیک کیتاب مؤلیفی کیمی تورکولوژی ساحه‌سینده ثمره‌لی و وئریملی فعالیت گؤسترمیشدیر.

عالیمین آذربایجان ادبیاتی و دیلی‌نین گلیشمه مرحله‌لرینه دایر آراشدیرمالاری، فولکلور اؤرنکلری‌نین توپلانماسی و تحلیلینده، ادبی- تنقیدی ملاحیظه‌لری و فلسفی دگرلندیرمه‌لری اونون گئنیش علمی محیطده جیدّی نفوذ قازانماسینا سبب اولموشدور. اوبژکتیو یاناشماسی، تاریخی‌لیک پرنسیپلرینه صادیق‌لیگی و آنالیتیک تحلیل متودلاری ایله سئچیلن جواد هیئت، تورکولوژی سمپوزیوم و کونفرانسلارینda دا فعال اشتیراک ائتمیشدیر.

اونون تشبوثو ایله تهران‌دا نشره باشلایان «وارلیق» درگیسی گونئی آذربایجان‌دا میلّی کیملیگین قورونماسی باخیمیندان استراتژیک اهمیت داشییر. بو درگی آنا دیلینده چاپ اولونماقلا برابر، اؤتن ٤٥ ایل عرضینده، هم ده ایران تورکلری‌نین مدنی دیرچه‌لیشی‌نین اساس پلاتفورمونا چئوریلمیشدیر.

جواد هیئت‌ین ادبیات تاریخینه عاید اثرلری

جواد هیئت فیلولوژی و تورکولوژی ساحه‌سینده بیر سیرا فوندامنتال (تمل) اثرلرین مولیفی‌دیر. اونون «آذربایجان ادبیات تاریخینه بیر باخیش»، «آذربایجان شیفاهی خلق ادبیاتی»، «تورک دیلی و لهجه‌لری‌نین تاریخی»، «ایکی دیلین مقایسه‌سی»، «آذربایجان ادبیاتینا بیر باخیش»، «تورکلرین تاریخ و مدنیتینه بیر باخیش» کیمی اثرلری بو ساحه‌ده دگرلی علمی قایناقلار حساب اولونور.

ایران تورکلری‌نین تاریخی و دیلی ایله باغلی بو آراشدیرمالار بؤلگه‌نین دیل منظره‌سی‌نین آیدینلاشدیریلماسی باخیمیندان دا اهمیت داشییر. عالیم، خصوصیله «تورک دیلی و لهجه‌لری‌نین تاریخی» آدلی اثرینده خلج، خوراسان و سونقور تورکجه‌لری‌نین تدقیق ائدیلمه‌سی ساحه‌سینده یئنی علمی استیقامتلره یول آچمیشدیر. او، ان اسکی دؤنملردن باشلایاراق تورک دیلی‌نین شکیللنمه‌سی و گلیشیم مرحله‌لرینی تدقیق ائده‌رک تورک دیللی شعرین صفویلر دؤنمینه قدرکی مرحله‌سینده

ادبی دیلین خصوصیتلری ایله باغلی اؤنملی علمی فیکیرلر ایره‌لی سورور. عالیم بئله قناعته گلیر کی، بو دؤنمده فارس دیلی تورک دیلیندن تأثیرلنمیش، خاقانی شیروانی، نیظامی گنجوی کیمی شاعیرلرین یارادیجیلیغی بؤتوولوکده فارس دیللی ادبیاتا نفوذ ائتمیشدیر.

آلمانیا گؤتینگن اونیورسیته‌سي‌نین پروفسورو، تورکولوق عالیم گرهارد دورفر (2003-1920) حساب ائدیر کی، ارکن اورتا عصرلردن اعتبارا تورک سؤزلری فارس دیلینه داخل اولماغا باشلامیش، ۱۱-جی عصرده سلجوقلولارین، ١٦ -جی عصرده ایسه صفویلرین حاکمیته گلیشی ایله تورک دیلي‌نین ایران‌داکی مدنی نفوذو دا گوجلنمیشدیر.

جواد هیئت‌ین آنا دیللی شعریمیزین فورمالاشماغا باشلادیغی و گلیشمه یولونا قدم قویدوغو 14-13-جو عصر آذربایجان ادبیاتی ایله باغلی آراشدیرمالاری اونون چئشیدلی علمی مقاله و کیتابلاریندا ایشیقلاندیریلمیشدیر.

گؤرکملی عالیم، 14-13-جو عصر آذربایجان ادبیاتي‌نین تشکول و اینکیشاف مرحله‌لرینه دایر آپاردیغی تدقیقاتلاردا اسفراینلی عزّالدین حسن‌اوغلونو آنا دیلینده ایلک شعر یازان شاعیر کیمی تقدیم ائدیر. اونون فیکرینجه، حسن‌اوغلو هم تورکجه، هم ده فارسجا شعرلر یازمیش، بو شعرلر گئنیش جغرافیادا – خوارزم و آنادولو تورکلری‌نین آراسیندا یاییلمیشدیر.

جواد هیئت، ١٣ -جو عصرین سونلاری، ١٤ -جو عصرین باشلاریندا باکی‌دا یاشاییب یارادان شاعیر نصیر باکویی‌نین آذربایجان تورکجه‌سینده یازدیغی و سلطان محمد اولجایتویا حصر ائدیلمیش مخمّسی اؤرنک گتیره‌رک، بو دؤنمده تورک دیلي‌نین بدیعی ایفاده خصوصیتلرینی تحلیل ائده‌رک آذربایجان تورکجه‌سی‌نین اوغوز- قیپچاق لهجه‌لری ایله قاریشدیغینی بیلدیریر. 14

جواد هیئت، سیواس حاکیمی قاضی برهان‌الدین‌ین (1398-1344) آذربایجان ادبیاتی‌نین ایکینجی بؤیوک نماینده‌سی اولدوغونو قید ائدیر. عالیمین وئردیگی معلوماتا گؤره تورک، فارس و عرب دیللرینده شعرلر یازمیش قاضی برهان‌الدین ۱۵۰۰ غزل، ۲۰ روباعی و ۱۱۹ تویوقدان عبارت تورکجه دیوانا مالیکدیر.

١٤-جو عصر شاعیری مصطفی ضریرین یارادیجیلیغی دا جواد هیئت‌ین تدقیقات اوبژکتینه چئوریلمیشدیر. ضریرین «قصه یوسف» و «سیرت‌النبی» کیمی اثرلری، اؤزللیکله «مؤلود» منظومه‌سی آنادولو تورک ادبیاتینا تاثیری باخیمیندان خصوصی اهمیت داشییر. بو اثرین دیلی ساده، خالق دانیشیق و اسلوبونا یاخین اولماقلا یاناشی، تورکجه‌نین زنگین سؤز وارلیغینی نومایش ائدیر. جواد هیئت، ضریرین ۱۳۷۷-جی ایلده میصیره گئتدیگینی و اورادا میصیر سلطانی ملک منصور علی‌نین سیفارشی ایله «سیرت‌النبی» اثرینی نثر و نظمله تورکجه‌یه چئویردیگینی یازیر. اثر ایستانبول کیتابخاناسی‌نین تورکجه الیازملار بؤلمه‌سینده ساخلانیر. مؤلیف، ترجومه‌نی ۱۳۸۸-جی ایلده تاماملامیش، ۱۳۹۳-جی ایلده حلبه گئتمیش، اورادا «فُتوح‌الشام» آدلی تاریخی اثرینی عربجه‌دن تورکجه‌یه چئویرمیشدیر.

ضریرین ان گؤزل اثریندن بیری «سیرت‌النبی»نین ترجومه‌سیدیر. بو ترجومه آنادولو تورک ادبیاتینا گوجلو تأثیر گؤسترمیشدیر. اثر نثر و شعر حیصه‌لریندن عبارتدیر، دیلی ساده و آنلاشیقلیدیر، خلق دیلیندن آلینمیش سؤز و ایفاده‌لرله زنگیندیر.

اثرین ان گؤزل منظوم حیصه‌سی پیغمبرین دوغولماسینا حصر اولونموش «مؤولود» پارچاسیدیر. «مؤولود» منظومه‌سی آنادولو شاعیرلری آرسیندا بؤیوک شهرت قازانمیش، سلیمان چلبی کیمی بؤیوک شاعیر (۱۵ -جی عصر) «وسیلةالنجات» آدلی اثرینی یازارکن ضریرین منظومه‌سیندن بهره‌لنمیشدیر.

جواد هیئت، پوئمانین «مؤولود» حیصه‌سیندن نمونه‌لر ده وئریر، بو پارچالارا نظر سالدیقدا اثرین دیلینین خلق دیلینه نه قدر یاخین اولدوغو دیقتی جلب ائدیر. شاعیرین «دوپ دولو»، «بؤلوک- بؤلوک»، «گؤرکلو»، «اؤکسوز» کیمی تورک دیلی‌نین ایشلک سؤزلریندن ایستفاده ائتمه‌سی بو ملاحظه‌نی تصدیق ائدیر.

نتیجه

جواد هیئت‌ین علمی فعالیتی آذربایجان فیلولوژیسی و تورکولوژیسی ساحه‌سینده جیددی مرحله تشکیل ائدیر. اونون آپاردیغی تدقیقات یالنیز علمی جهتدن دئییل، هم ده میلّی مدنی کیملیگین قورونماسی باخیمیندان استراتژی ماهیت داشییییر. او، گونئی آذربایجان تورکلری‌نین دیل و مدنیتینین یاشادیلماسی و اینکشاف ائدیلمسینده مهم رول اویناميش، آذربایجان ادبیاتی تاریخینین مختلیف دؤورلرینه دایر فوندامنتال آراشدیرمالار آپارمیشدیر.

عالیمین اثری بو گون ده فیلولوقلار و تدقیقاتچیلار اوچون دگرلی علمی منبعه اولماقلا یاناشی، یئنی آراشدیرمالار اوچون متودولوژیک بازا رولو اینایییر. جواد هیئت علمی دقیقلیگی، آنالیتیک تحلیل قابیلیتی و وطن‌پرور مؤوقعی ایله تورکولوژی علمینین کلاسیک نماینده‌لریندن بیری کیمی خاطیرلرده بو گون ده یاشاماقدادیر.

جواد هیئت‌ین ۱۳-۱٤ -جو عصر آذربایجان ادبیاتی ایله باغلی آراشدیرمالاری اونون تورک دیلی تاریخینده‌کی پوئتیک باشلانقیچلارا اولان درین ماراغینی و بو دؤورون دیل آرخئتیپلرینه علمی یاناشماسینی عکس ائتدیریر.

عالیم، حسن‌اوغلو، شیخ صفی‌الدین اردبیلی، نصیر باکوی، قاضی برهان‌الدین و مصطفی ضریر کیمی شاعیرلرین یارادیجیلیغینی تدقیق ائتمکله، تورک دیللی یازیلی پوئزیانین ائرکن نمونه‌لرینی ایشیقلاندیرمیش، اونلارین دیلی و اسلوبو اوزریندن آذربایجان تورکجه‌سی نین فونتیک، لئکسیک و مورفولوژیک خصوصیتلرینی معینلشدیرمه‌یه چالیشمیشدیر.

خصوصیله ضریرین «سیرت‌النبی» اثرینین ترجمه و دیل استروکتور اساسیندا آپاردیغی تحلیللر، یازیلی ادبیاتین خلق دیلی ایله علاقه‌سینی، کلاسیک پوئتیک فورمالارین یئرلی دیل قاناق‌لاریندان قیدالانماسینی آیدین شکیلده اورتایا قویور.

جواد هیئت‌ین بو دؤوره دایر علمی نتیجلری آذربایجان تورکجه‌سینین فورمالاشما تاریخینی آنلاماق باخیمیندان مهم منبع رولون اوینایییر. او، تورکجه یازي نین تشکول،

میلی شعورون دیل واسیطه‌سیله ایفاده‌سی و کلاسیک پوئتیک حافیظه نین کؤکلری کیمی مسئله‌لره یاناشماقدا قاباقچیل موقع توتور.

بئله‌لیکله، جواد هیئت‌ین تدقیقاتلاری سایه‌سینده اورتا عصرلر آذربایجان تورکجه سی ادبی دیلي نین اؤیره‌نیلمه‌سینه سیستملی و علمی پرنسیپلرله اساسلاندیریلمیش یاناشما فورمالاشمیشدیر. بو ایسه عالیمین تورکولوژی علمینده‌کی بؤیوک خیدمتلریندن بیری کیمی دگرلندیریلمه‌لیدیر.

قایناقلار

آغا اوغلو، آنار (2015). "جواد هیئت و اونون میلّی کیملیک اوغروندا مباریزه‌سی"، آذربایجان تاریخی، 2015، سایی: 4، صص 110-102، باکی.

دؤرفر، گرهارد (1967). یئنی فارسجادا تورکجه و موغولجا عنصورلار، فرانز ستینلر ورلاق، ویسبادن.

قاسیملی، مقصد (2014). جواد هیئت‌ین تورکولوگیایا تؤحفه‌لری"، تورکولوگیا، 2014، سایی: 3، صص. 53-45، باکی.

ممدلی، پروانه (2011). "اؤزونو میلّتینه حصر ائدن وطن سئودالیسی – دوکتور جواد هیئت"، 525-جی قزئت، 24 مای 2011، ص 4، باکی

ممدلی، تورال (2019) "«وارلیق» درگیسی و جواد هیئت‌ین ایدئولوژی خطی"، ایران آراشدیرمالاری درگیسی، 2019، سایی: 1، صص. 85-75.

هیئت، جواد (1981). "14-جو عصر آذربایجان‌ین بؤیوک شاعیری قاضی ضریر حاقیندا بیر نئچه سؤز"، وارلیق، 1981، سایی: 9، تهران.

هیئت، جواد (1993). آذربایجان شیفاهی خالق ادبیاتی، وارلیق یایینلاری، تهران.

هیئت، جواد (1993). آذربایجان ادبیات تاریخینه بیر باخیش، یازیچی یایینلاری، باکی

هیئت، جواد (1998) تورکلرین تاریخ و فرهنگینه بیر باخیش، وارلیق یایینلاری، تهران.

هیئت، جواد (2000). مقایسه اللغتین، وارلیق یایینلاری، تهران.

هیئت، جواد (2001). تورک دیلی و لهجه‌لری‌نین تاریخی، وارلیق یایینلاری، تهران.